

АНТРАПАНІМІКОН КНІГІ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ “ДЗЕНЬ ДОБРЫ!”

Змітрок Бядуля – аўтар выдатных твораў для дзяцей. Яго імя побач з імёнамі Я. Коласа, М. Багдановіча, Цеткі стаіць ля вытокаў беларускай дзіцячай літаратуры. 26 красавіка 2011 года – 125 год з Дня нараджэння пісьменніка. Творчасць рэдактара першага дзіцячага часопіса “Зоркі”, актыўнага супрацоўніка іншых дзіцячых часопісаў і сёння сведчыць “аб непадуладнасці часу, нязменнай надзённасці слова таленавітага мастака-гуманіста” [1, 269].

Фарміраванне антрапаніміі ў моўнай свядомасці дзяцей вывучала Э. А. Гаўрыкава, якая сцвярджала, што “дзіцячы антрапанімікон – гэта цэлая сістэма, заснаваная на шэрагу прынцыпаў: антрапанім валодае сігніфікатывнай каштоўнасцю, засваенне онімаў дзецьмі суправаджаецца пошукам унутранай формы слова, семантычнай матывацыі, імя выражае асабістыя адносіны да намінанта, для ідэнтыфікацыі суб’екта ў большасці выпадкаў дзеці абмяжоўваюцца аднаслоўнымі імёнамі” [2, 12–13]. Гэты асаблівасці дзіцячага антрапанімікону выступаюць своеасаблівым арыенцірам для дзіцячых пісьменнікаў пры стварэнні мастацкіх твораў.

Звяртаючыся да тэмы дзяцей і дзяцінства. З. Бядуля працягваў традыцыю беларускай класічнай літаратуры, якая ўжо адлюстроўвала вопыт пазнання і мастацкага асэнсавання асаблівага свету дзіцяці, у аснове якога нараджаюцца пачаткі “дарослага” жыцця. Пісьменнік разглядаў дзяцінства як своеасаблівую прадгісторыю ў развіцці чалавечай душы, як асобы від духоўнай памяці, які злучае мінулае з сучасным.

З. Бядуля, як адзначаў С. Александровіч, любіў дзяцей і ўмеў з імі размаўляць. Яго дзіцячыя творы вызначаюцца багаццем зместу, глыбокім пранікненнем у жыццё, лірызмам, яркай і жывой мовай [3, 5]. Янка Скрыган успамінаў: “Дзівіліся са Змітрака Бядулі, што

ён, будучы яўрээм, так любіць патрыярхальную Беларусь і так ведае прыроду сялянскай душы” [4, 37]. Нават псеўданім, на думку І. Навуменкі, паходзіць з беларускага фальклору, дзе ёсць такі казачны персанаж – дзядок Бядуля, – які ходзіць па свеце, спагадаючы бяздольным, суцяшаючы пакрыўджаных і сірот [5, 4]. Успаміны беларускага пісьменніка Уры Фінкеля пацвяржаюць гэту думку: “– Ці ведаеце вы спытаў ён у мяне, – адкуль прыйшоў мой псеўданім? Дзе я ўзяў “Змітрака Бядулю”?”

І толькі пры гэтых словах я ўспомніў, што імя Змітрака Бядулі мне знаёма з дзіцячых год. Перад маімі вачыма прайшлі малюнкi далёкага дзяцінства... Мы, дзеці, сядзім на прыгорку, каля двух старых соснаў, і слухаем легенду аб тым, як добры чалавек, стары Бядуля, суцяшаў маленькіх дзяцей, пакінутых маткамі дома, бо ім трэба было ісці на поле працаваць.

● – Вы адгадалі, сказаў мне паэт. – Я запазычыў свой псеўданім у вядомага ўсім вандроўнага беларускага героя, якога стварыла фантазія народа”. Маючы чулівае сэрца пісьменнік не абышоў гэтага героя сваёй увагай. Вобраз старца мы сустракаем і ў творах іншых пісьменнікаў: у драме Я. Купалы “Раскіданае гняздо” – *Незнаёмы*; у рускай літаратуры ў п’есе М. Горкага “На дне” – старац з біблейскім імем *Лука*, як сімвал спачування і жалю, ён усяляе веру ў сябе, свае сілы.

Змітрок Бядуля пакінуў у беларускай літаратуры багату спадчыну. Многія яго творы сталі хрэстаматычнымі (апав. “*На каляды к сыну*”, “*Пяць лыжак заціркі*”, “*Малыя дрывасекі*”, “*Велікодныя яйкі*”, “*Летаціцы*” і інш.). Гэта, як адзначаў І. Навуменка, “дыяменты, залатыя зярняты, з якіх уздымалася ніва новай беларускай літаратуры” [6, 54]. Творы для дзяцей склалі кнігі “Гаспадарка” (вершы), “Мурашка-Палашка” (вершаваная казка), “Хлопчык з-пад Гродна” (паэма), “Апавяданні”,

“Забавы” (вершы), “Сярэбраная табакерка” (казка і аповяданні), “Дзень добры!” (вершы, казкі, аповяданні). Намі прааналізаваны анамастыкон кнігі “Дзень добры!” [7], дзе сабраны творы розных жанраў, адрасаваныя дзецям. У гэтых творах група ўласных імёнаў складае 91 анамастычную адзінку, сярод якіх дамінуючае месца займаюць антрапонімы (55), што складае 60,4% ад агульнай колькасці онімаў. Яны лічацца надзвычай важнай і складанай катэгорыяй імёнаў звязанай з гісторыяй культуры, асаблівасцямі псіхалогіі людзей, з традыцыяй і многім іншым.

Змітрок Бядуля ў творах для дзяцей шырока выкарыстаў сістэму традыцыйнага, рэальнага наймення беларусаў. Як і ў рэальным найменні, у літаратурнай антрапаніміі пісьменніка адзначаны аднакампанентная (асабовае ўласнае імя, прозвішча, андронім), двухкампанентная (асабовае ўласнае імя + імя па бацьку, асабовае ўласнае імя + прозвішча, асабовае ўласнае імя + мянушка) і трохкампанентная (асабовае ўласнае імя + імя па бацьку + прозвішча) мадэлі наймення.

У асноўным у творах выкарыстана аднакампанентная антрапанімічная формула (Цішка, Мікіцёнак, Сіцёчыха), радзей – двухкампанентная (Ганна Тарасаўна, Сцяпанка Пяцкун, Александр Македонскі і інш.).

Колькасць асабовых уласных імёнаў складае 49 адзінак (53,8%), сярод якіх выдзяляюцца поўныя (афіцыйныя) (Антось, Мірон, Андрэй, Мікіта, Міхась, Максім, Абрам, Адам, Язэп, Сцяпан, Ганна, Аўдоця), гіпакрыстычныя (Міша, Наста), квалікатывныя (Пятрок, Саўка, Цыпрук, Васілька і інш.) антрапанімічныя адзінкі. Некаторыя з іх у наш час сталі малаўжывальнымі і архаізаваліся (Аўдоця, Тадора, Тэжля, Язэп, Халімон, Цыпрук і інш.). Пісьменнік для наймення дзяцей ужывае пераважна памяншальна-ласкальныя варыянты імёнаў (Сёмка, Янка (Яначка), Іванка, Васілька, Андрэйка, Сцяпанка, Саўка, Пятрок, Цішка, Юрка, Хомка, Мішка, Лявонка; Юлька, Ганка), што з’яўляецца заканамернай з’явай для беларускага дзіцячага анамастыкону нават у штотдзённым неласкальным маўленні [8, 63]. Найбольш прадуктыўным з’яўляецца фармант *-к(а)*, які мае памяншальна-ласкальнае значэнне, выражае стаўленне аўтара да намінанта: *Янка, малы сямігадовы хлопчык, пасвіў гусей на выгане ля рэчкі і пазіраў навокал здзіўленымі васільковымі вачыма* [7, 125]; *3 таго часу болей Саўка не шукаў скарбаў, бо ведаў, што матка зямля мае іх у сабе вельмі шмат, але дае толькі тым, хто працуе. І Саўка ўзяўся за навуку, каб вучыцца працаваць* [7, 46]; *Бывала, як зайграе Васілька вясёлую песеньку, дык неба вяселілася, сонца смялася, дрэўцы ківаліся ў такт. ...Праменні красавалі, як агнёвыя васількі, на яго галаве* [7, 47, 51]; *Усё акружаючае маленькую Юльку, як жывыя і нежывыя рэчы – дзеці, кіцька, цюця, стол, падушкі, і ляля, – былі яе “лялі”* [7, 132].

3. Бядуля выкарыстаў у творах гіпакрыстыкі, адаптаваныя да абмежаваных артыкуляцыйных магчымасцяў дзіцяці, якія атрымалі назву лепетных імёнаў (Юйка ← Юлька, Ма ← мама): *У маленькай дзесяцімесячнай Юлькі “Ма” (мама) была самай найвялікшай апорай на цэлым свеце, бо свет без падтрымання – чужая і нічога нявартая рэч. ...Добрая “Ма”, гатова ўсім жыццём ахвяраваць за сваю дачушку* [7, 131, 132]; *– Кажы – Юль-ка! / – Юй-ка! / – ...Вучыся па людску гаварыць! / – Не хацу! / – Дык не вучыся! / – Хацу вучыцца!* [7, 138]. Пры дапамозе такіх адзінак аўтар перадае асаблівасці мовы дзіцяці.

Для перадачы натуральнасці мовы, яе нацыянальнага каларыту пісьменнік ужывае андронімы (асабовыя

імёны жанчын, утвораныя ад імя мужа) – *Сіцёчыха, Мікіціха, Мацеева жонка*, што можна разглядаць як спецыфічны аўтарскі прыём: *Не з’елі яшчэ і трэція часткі, як у хату ўвайшла суседка Сіцёчыха* [7, 95]; *– Ого! На зацірку і я ахвотніца! – адказала Сіцёчыха, і яе галодныя вочы заблішчалі* [7, 95]; *– Гаспадар ты мой, гаспадар ты мой! – гаварыла Мікіціха з крыўдай у голасе да свайго васьмігадовага сына Сцяпана. – Табе ў галаве цацачкі, конікі, чалавечкі, сабачкі, дрэўцы і іншыя трасцы. Апрача гэтага безгалоўя, нічога ведаць не хочаш. Невядома, як твой тата гаротны тамака на вайне, ці жыву яшчэ, ці здароў, а ты ў хаце дурнотамі бавішся* [7, 100].

Двухкампанентная антрапаформула *Сцяпанка Пяцкун* (уласнае імя + мянушка) сустракаецца ў аповяданні “Велікодныя яйкі”. Марфалагічная будова гэтага оніма суадносна з дзеясловам *пэцкаць* – “рабіць нячымым, мазаць”. Пісьменнік падрабязна тлумачыць паходжанне гэтай мянушкі: *“У вёсцы Запуніках хлопчык быў вядомы пад клічкаю “Сцяпанка Пяцкун” дзеля таго, што меў прывычку ўсё пэцкаць вугольчыкамі. Гэта цяга да малярства з’явілася ў яго ад чатырох гадоў. Амаль не ўсе сцены і платы ў вёсцы размалёваны яго рукой. Там можна бацьчы конікаў, людзей, сабачак, хаткі, лясы, крыжыкі і іншыя штучкі. Калі часам хто з гаспадароў лавіў яго пры гэтай рабоце, дык дзёр яго за вушы, не шкадуючы”* [7, 101]. Аўтар надзяляе сялянскага хлопчыка мянушкай, каб падкрэсліць непрыняцце некаторымі людзьмі незвычайнага захаплення маляваннем.

Асабовае ўласнае імя + імя па бацьку пісьменнік выкарыстоўвае для традыцыйнага звяртання да паважнага чалавека, напрыклад, настаўніцы вясковай школы: *Чарнавока настаўніца Ганна Тарасаўна, жвавая жанчына трыццаці год, гуляе ў лесе з вясёлай грамадой школьнікаў* [7, 147]; *Яна [настаўніца] зірнула з хваляваннем на высачэзную елку і на яе “дзіцё”. / Вучні здзівіліся: / – Такой харошай ялінцы месца толькі ў школе. / – Чаму не чапаць? / – У чым справа? / – А я вам раскажу. / – Раскажыце, Ганна Тарасаўна! / Дзеці ўзрадаваліся. / – Раскажыце! Раскажыце!* [7, 148].

Трохкампанентная антрапанімічная формула – зусім рэдкая мадэль наймення персанажа, яна функцыянальна звязана з афіцыйным этыкетам, дакументальна-канцылярскім стылем і малаўжывальнасцю ў жывым народным маўленні і мастацкім тэксе. Так, у аповяданні “Летапісцы” васьмігадовы хлопчык *Андрэйка* ўспамінаў, як падпісваў павесткі за няграмадных аднаўскоўцаў: *Успомнілася яму [Андрэйку], як ён колькі разоў падпісваўся за няграмадных на павестках, што дзесятнік прыносіў з вобласці. Ён рукою тады выводзіў гэтак, круціў так, і выходзіла: “Андрэй Адамаў Вайда”* [7, 111]. Этымалагічны сэнс оніма *Андрэй* узыходзіць да выразу “мудры, храбры” і сапраўды аўтар стварыў вобраз разумнага кемлівага вясковага хлопчыка, які ведае граматы ў непісьменнай вёсцы. У поўнай форме онім ужыты 6 разоў, калі пісьменнік ставіць мэту падкрэсліць важнасць моманту і “дарошасць” хлопчыка: *Андрэй пачаў чытаць па складах: “За ду-бо-вым сталом пі-шу за-ла-тым ня-ром”, – і гэтак далей. Дзеду гэта паказалася лепей чым добра* [7, 112]. У большасці выпадкаў онім мае памяншальна-ласкальны варыянт з суфіксам *-к* (17 словаўжыванняў). Такім чынам, поўныя афіцыйныя імёны выкарыстоўваюцца пры найменні дзяцей у якасці варыянтаў намінацый персанажаў (калі разглядаць квалікатывныя імёны як асноўныя), што садзейнічае рэалізацыі аўтарскай задумы.

Часам замест асабовага ўласнага імя пісьменнік ужывае агульныя назоўнікі ў памяншальна-ласкавых варыянтах, перыфразы. Так, у апавяданні “Летапісцы” дзед Мірон знаходзіць шмат ласкавых слоў для свайго ўнучка Андрэйкі: “Каточка (каток) ты мой”, “Ах, ты, верабей”, “пісар ты мой”, “каласочак (каласок) ты мой”. Назоўнікі з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі ў спалучэнні з прыналежнымі займеннікамі перадаюць пяшчоту, прыхільнасць аўтара да персанажаў: – *Ах ты, верабей! – прабраў яго дзед. – Я ж казаў, што цяпер нямажна!* [7, 112]; – *Прачытай, што там накрэмзаў, пісар ты мой, – не выцерпеў дзед. Паглядзім, з якога ты поля ягадка, з якога гнязда птушка* [7, 112]; – *Пішы, каласок ты мой, пішы! – кажа ён [дзед] да Андрэйкі. – Так пішы: “Сыноч ты мой родненькі! Ці я табе не бацька?..”* [7, 114]. Дарэчы антрапонім Мірон займае адметнае месца ў створанай пісьменнікам галерэі арыгінальных, непаўторных, незабыўных вясковых тыпаў. Онім ужыты ў аповесці “Салавей”, дзе носьбіт імя – *Мірон Сабалевай* – казачнік, “непісьменны летапісец ваколіцы”, творца прымавак і філасофскіх прыказак, з’яўляецца выразнікам незлічонах скарбаў народнай мовы.

Пісьменнік шырока выкарыстоўвае онімы ў спалучэнні з эпітэтамі прыдаткамі (*Іванка-прасцячок, Міхась-рыбалоў, Сымон-кантычнік*), якімі дае выразную характарыстыку персанажу і выказвае свае адносіны да яго: *Жыў быў у адной вёсцы Іванка-прасцячок. Ён быў вельмі худы, вельмі слабы. Ды вось як заняпаў з маленства, так і застаўся да тыціцаці год. ...Нёс ім [старцам] Іванка-прасцячок вадзічку ў рэшаце і не мог данесці – вада вылілася. ...А Іванка-прасцячок стаў ужо не дурнем, пачаў за справу брацца ды ў свет збірацца* [7, 56–57]; *Ён [Сымон-кантычнік] быў адзіным*

пісьменным чалавекам у ваколіцы, які чытаў псалтыр пры нябожчыках. ...Схілішы крыху набок галаву, Сымон-кантычнік правым – зрачыым – вокам утыкаўся ў тоўсты замызганы псалтыр і гугнявіў незразумелыя царкоўнаславянскія словы [7, 154].

Бядуля часта ўжывае здвоеныя назоўнікі (*мышка-мышанё, пястушка-ласуначка (дзяўчынка-пястуха), прыслужніцы-нявольніцы (нявольніц-прыслужніц), бацька-кароль, вецер-віхор, воблакі-хмары, людзі-воблакі, хмары-людзі (людзі-хмары)*), якія ў такіх спалучэннях адухаўляюцца, персаніфікуюцца набываючы ролю оніма: *Піск-піск, мышка-мышанё! / Збегай зараз на гумно, / Зрабі Янку граечку, / З стружак балалаечку* [7, 37]; *Ела пястушка-ласуначка салодкія пернікі з мёдам. Смятанкай залівала, малачком запівала. Спала пястушка-ласуначка на пуху лебядзіным і ні аб чым не думала, не клапацілася. Аб усім думалі і клапаціліся яе нявольніцы-прыслужніцы* [7, 53]; *Спалохаліся-спужаліся прыслужніцы-нявольніцы* [7, 54]; *Нахмурыў густыя бровы бацька-кароль, і доўга думу думаў, і зазлаваўся. А калі злуецца кароль, дык тады ўсё каралеўства дрыжыць ад страху ды чакае заслужаных ці незаслужаных караў* [7, 101]; *Вецер гоніць людзей-воблакаў ва ўсе бакі, а яны ўсе імкнучы ўгару, каб сарваць біліночак з неба. І плачуць хмары-людзі, што сонца ў рукі ім не даецца* [7, 55].

Такім чынам, у творах З. Бядулі знайшла сваё адлюстраванне сістэма традыцыйнага беларускага наймення, у асноўным выкарыстаны аднакампанентныя антрапанімічныя адзінкі, а для наймення дзяцей пераважна ўжыты дэмінутыўныя формы імёнаў. Антрапанімікон твораў пісьменніка адлюстроўваў асаблівасці светаўспрымання дзяцей, што садзейнічала рэалістычнасці і актуальнасці яго твораў.

Літаратура

1. Лысенка, А. Ф. Змітрок Бядуля / А. Ф. Лысенка // Гісторыя беларускай савецкай літаратуры / пад рэд.: І. Я. Навуменкі [і інш.]. – Мінск: Выш. шк., 1961. – Ч. 1. – С. 255–269.
2. Гаврикова, Э. О. Формирование антропонимии в детском речевом сознании: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Э. О. Гаврикова. – Тюмень, 2005. – 21 с.
3. Александрович, С. Змітрок Бядуля – дзецім / С. Александрович // Добры дзень! / З. Бядуля. – Мінск: Маст. літ., 1974. – С. 5–8.
4. Скрыган, Я. Ліст не будзе адасланы / Ян Скрыган // Некалькі хвілін чужога жыцця: апавяданні, успаміны, роздум / Ян Скрыган. – 2-е выд., дапоўненае. – Мінск, 1990.
5. Белая, А. І. Вывучэнне творчасці Змітрака Бядулі ў X класе / А. І. Белая // Беларуская мова і літаратура. – 2009. – № 5. – С. 3–8.
6. Навуменка, І. Я. Змітрок Бядуля / І. Я. Навуменка. – 2-е выд. – Мінск: Бел. навука, 2004. – 227 с.
7. Бядуля, З. Дзень добры! Вершы, казкі, апавяданні / З. Бядуля. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 160 с.
8. Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр: УА МДПУ імя І. П. Шамякна, 2010. – 207 с.